

הרב מאיר ברקוביץ

חיוב מיתה ברוצח

ראשי פרקים

- א. עדות קרובי נרצח
- ב. גדר חיוב מיתה ברוצח
- ג. בעל דבר שאינו נוגע
- ד. מחלוקת נתיבות המשפט והבית אפרים
- ה. ממון לזה ונפשות לזה
- ו. בית אהרן – שתי סיבות לחיוב רוצח
- ז. הסבר ר' שמואל
- ח. פסיקת ההלכה במחלוקת רשב"א ור"י

א. עדות קרובי נרצח

כטעם ראשון לכך, שהרוג פסול לעדות כתבו תוס' (מכות ו, א ד"ה הרוג יציל), שהוא בעל דבר. בהסבר שני כתבו, שפסול לעדות מצד שונא. בהמשך כתבו שנרבע טעם אחד בלבד מצד שונא ולא כתבו שהוא בעל דבר. בסוף דבריהם העלו אפשרות, שהרוג ונרבע אינם פסולים וכונת הגמ' "אלא מעתה הרוג יציל...נרבע יציל" הוא במקרה שההרוג או הנרבע הם קרובים של ההורג או הרובע ע"ש.

והנה הרמ"א (חוי"מ לג, טז) פסק:

קרובי נרצח יכולין להעיד על הרוצח (הגהות אשרי ומרדכי פ' זה בורר תשצה). וכן קרובי המוכה יכולין להעיד על המכה לגרשו מבה"כ או שאר עונש דומה לזה, שאין תועלת למוכה בעדותו (הגהות מרדכי שם).

הגר"א (לב) ציין, שתוס' בתרוצם ה(אחרון) שני יסכימו לדין זה הואיל ואין פסול בהרוג או בנרבע א"כ הם קרובים להורג. אך לתרוצם הראשון שהרוג הוא בעל דבר אף קרוביו אינם מעידים לרוצח.

הרא"ש בשו"ת (נו,ב) חולק וסובר שקרובי נרצח אינם כשרים לעדות.¹ וצ"ב במאי פליגי.

עוד צ"ב, כונת תוס' שהרוג הוא בעל דבר – מה נוגע לו ענין חיוב המיתה של הרוצח.

ב. יש לחקור בגדר חיוב מיתה ברוצח -

האם הוא מחמת חומר העבירה וכחילול שבת וכד' או שהוא מדין 'נפש תחת נפש' וחיוב כלפי הנרצח. וחקר כן הלבוש מרדכי (עמ"ס כתובות סי' טז ע"ש). להלן ראיות לצד השני:

1. רמב"ם סנהדרין כ,ד

אסור לבית דין לחוס על ההורג שלא יאמרו כבר נהרג זה ומה תועלת יש בהריגת האחר ונמצאו מתרשלין בהריגתו, שנאמר ולא תחוס עינך ובערת דם הנקי, וכן אסור לבית דין לחוס על מי שנתחייב קנס שלא יאמרו עני הוא זה שלא בכוונה עשה אלא מגבין ממנו כל שיש לו בלא חנינה שנאמר ולא תחוס עינך, וכן בדיני ממונות אין מרחמין על הדל...

צ"ב מה ההו"א, שנחוס על נפשו של הרוצח טפי מכל חיבי מיתות ביי"ד, ולא שמענו הלכה כזו אצל מחלל שבת או עריות וכד'. ואף הסברה הכתובה "שלא יאמרו כבר נהרג זה ומה תועלת יש וכו' " טעונה באור.

ונראה בפשטות, שחיוב מיתה ברוצח הוא מדין 'נפש תחת נפש' (ומעין תשלומין) כי אם חיוב המיתה הוא מחמת חומר האיסור וכמחלל שבת וכד' אין לכאורה מקום להו"א כזו. (ויש לשים לב להמשך דברי הרמב"ם, שעוסק בתשלומים).

2. בבא קמא פג,ב

תניא, ר' דוסתאי בן יהודה אומר: עין תחת עין - ממון, אתה אומר: ממון, או אינו אלא עין ממש? אמרת? הרי שהיתה עינו של זה גדולה ועינו של זה קטנה, היאך אני קורא ביה עין תחת עין? וכי תימא, כל כי האי שקיל מיניה ממונא, התורה אמרה: (ויקרא כד) משפט אחד יהיה לכם, משפט השווה לכולכם. אמרי: מאי קושיא? דלמא נהורא שקיל מיניה, נהורא אמר רחמנא נישקול מיניה; דאי לא תימא הכי, קטן שהרג

¹ עיי' משכנות יעקב חו"מ סי' טו, שהכריע להלכה כרא"ש בניגוד לדברי הרמ"א.

את הגדול וגדול שהרג את הקטן, היכי קטלינן ליה? התורה אמרה: (ויקרא כד) משפט אחד יהיה לכם, משפט השוה לכולכם. אלא נשמה שקיל מיניה, נשמה אמר רחמנא נשקול מיניה, ה"נ נהורא שקיל מיניה, נהורא אמר רחמנא נשקול מיניה.

ההשוואה בין נהורא שקיל מיניה לבין נשמה שקיל מיניה מצביעה על כך, שיסוד החיוב הוא כלפי הנרצח כי אם החיוב הוא (רק) כלפי שמיא וכדין שאר חייבי מיתות בית דין מה המשמעות של 'קטן שהרג את הגדול'?

3. רמב"ם חובל ומזיק א-ג

זה שנאמר בתורה כאשר יתן מוס באדם כן ינתן בו אינו לחבול בזה כמו שחבל בחבירו אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כמו שעשה ולפיכך משלם נזקו, והרי הוא אומר (במדבר לה, לא) ולא תקחו כופר לנפש רוצח, לרוצח בלבד הוא שאין כופר אבל לחסרון איברים או לחבלות יש כופר.

ויש להעיר כנ"ל – מה הו"א שילקח כופר, לא מצאנו בדין בי"ד 'חנינה' לחייבי מיתות/עונשין.² וידועים דברי גדולי הדורות, שהראו בדברי הרמב"ם, שחיוב תשלומי חובל בחברו אינו תשלום ממון למלא החסרון גרידא, אלא יסוד תשלומי חבלה כעין כופר – תחת עינו של מזיק! ואף שלהלכה לא קיי"ל כמ"ד דבמזיק שיימינן, עכ"פ א"א להבין שיטתו של האומר כן (בדמזיק שיימינן) אא"כ נפרש כנ"ל. (ועיי בהרחבה אצל הרב זיון במשפט שיילוק לאור ההלכה. ועיי בדברי הרמב"ם במו"נ ג, מא).

ומטו ביה מדרשא משמיה דמהרי"ל דיסקין, שמכך שצריך פסוק 'לא תקחו כופר לנפש רוצח' מוכח, שאין מיתת הרוצח משום האיסור וחומרת המעשה.

4. בבא קמא דף ט, ב

מתני'. כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו. הכשרתי במקצת נזקו, חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו וכו'.

ובגמ' שם י, ב:

ותו ליכא? והא איכא הא דתניא: הכוהו עשרה בני אדם בעשר מקלות, בין בבת אחת בין בזה אחר זה, ומת - כולן פטורין; רבי יהודה בן בתירא

² אמנם עיי כתובות לו, ב הו"א שבכל חייבי מיתות יועיל כופר.

אומר: בזה אחר זה - האחרון חייב, מפני שקירב את מיתתו! בקטלא לא קמיירי. ואיבעית אימא: בפלוגתא לא קמיירי. ולא? והא אוקימנן דלא כרבי! דלא כר' וכרבנן מוקמינן, כר' יהודה בן בתירא ולא כרבנן לא מוקמינן.

יסוד המשנה בנזקין. וכן מבואר שהנדון הוא, שאע"פ שהכשיר מקצת הנזק בלבד מחוייב בתשלומי כל הנזק. וצ"ב כיצד ניתן לפרש דברי המשנה על פי שיטת רבי יהודה בהכוחו עשרה בני אדם (על אף הדמיון שעשה רק חלק מהמעשה וחייב בכל), סוכ"ס אין כאן ענין של תשלומין כלל וע"כ צ"ל שחיוב מיתה הוא לנרצח ומדין 'נפש תחת נפש'.

אלא שיש מקום לבע"ד לחלוק ולומר, שהיא גופא תשובת הגמ': בקטלא לא קמיירי, אך בפשטות כונת הגמ' שאה"נ היה אפשר להוסיף למשנה דין הכוחו עשרה בני אדם אלא שהמשנה כאן אינה עוסקת במיתה אלא בנזקין.

5. שבועת העדות

ר' יוסי הגלילי אומר, הרי הוא אומר (ויקרא ה): והוא עד או ראה או ידע, בעדות המתקיימת בראיה בלא ידיעה ובידיעה בלא ראיה הכתוב מדבר.

מבואר, שלריה"ג, אלמלא הפסוק היינו מחייבים קרבן שבועת העדות אף בעדות נפשות. וצ"ב דמבואר לקמן (לה,א), שהעדים אינם חייבים עד שבעל דין יתבע אותם להעיד, ומי הוא התובע בנפשות? וע"כ כנ"ל, שלנרצח שם תובע וזה ייתכן אם נגדיר חיוב המיתה הוא כלפיו (משנת יעבץ חחו"מ).

אמנם יש לדחות, שמא אין צריך תביעה אלא במקום ששייכת תביעה. ועיי' רמב"ם ריש הלכות עדות: "העד מצווה להעיד בבית דין בכל עדות שיודע וכו' והוא שיתבענו להעיד בדיני ממונות" וכו'. ועיי' בכס"מ, ונראה מדבריו, שבדיני נפשות מצוה להעיד אפילו בלי תביעה ואפשר דטעמא משום דחייבים העדים לינקם ממנו וכו' (ועיי' ספר החינוך). משמע שיש הו"א, שאינם חייבים להעיד בעדות נפשות בלי תביעה אלא שאין הדבר כן הואיל ויש עליהם חיוב להינקם וצ"ב מי יתבע אותם להעיד (בפרט שלכאורה מדובר בכל דיני נפשות ולא דוקא רציחה).

6. הודאת רוצח (לענין הזמה ודין מודה בקנס)

מבואר (ב"ק עה), שאם הנתבע הודה לדברי העדים - לרבנן דסומכוס - הוי עדות שאאי"ל. ועיי' ריש מכות ב,א בדברי הריטב"א שם וז"ל:

מעידין אנו באיש פלוני שחייב גלות. פירש רש"י ז"ל שמעידין שהרג את הנפש בשוגג, ודקדקו עליו ז"ל דבמאי עסקינן אם בשהוא מודה לדבריהם אין כאן הזמה, ואם בשאומר שלא הרג אין עדותן כלום ואינו גולה על ידם כי הוא נאמן על עצמו יותר מהם, וכדתנן בכריתות פרק שלישי (יא,ב) אמרו לו שנים אכלת חלב והוא אמר לא אכלתי רבי מאיר מחייב וחכמים פוטרין אמרו לו לרבי מאיר ומה אלו ירצה יכול לומר מזיד הייתי, והכא נמי יכול לומר מזיד הייתי ואינו גולה וכו'.

י"ל בדעת הריטב"א שיש להרוג/ נידון תורת בעל דין ותורת תובע על חיוב המיתה של העדים והרי זה חיוב כלפיו. מש"כ בנרבע שאין חיוב המיתה אלא לשמים.

ובלשונו של ר' שמואל (מכות אות כא) :

ויסוד לזה נראה מדברי תוס' לקמן (ו,א ד"ה אלא), שכתבו דהרוג יציל משום שהוא בע"ד ואילו לגבי נרבע יציל לא פירשו דמיפסיל משום בעל דין אלא מטעמי אחרוני. והיינו משום דבנרבע החיוב הוא על מעשה שעבר לשמים והנרבע אינו אלא ההיכי תימצי בעלמא מש"כ בחיוב רוצח שהוא מ'נפש תחת נפש' ולא על רציחה (כאיסור) בעלמא הוא חייב ואפילו לא על כך שחיסר נפש מישראל אלא חיוב המיתה הוא על שהרג את פלוני ונתחייב מיתה אליו והוי איהו בעל דין ותובע להענישו בעונש מיתה ואם היה הורג אדם אחר היה נעשה חיוב אחר דהנהרג נכנס כאן באמצע החיוב...

ומעתה י"ל דשפיר מהני הודאת בע"ד לפטור הזוממין, דמאחר דיש לו תורת בע"ד על עונש כאשר זמם דידהו, שפיר אמרינן בזה הודאת בע"ד כמאה עדים דמי. אלא דלפי"ז יצא לנו חידוש גדול לדינא דהא רוצח אילו יצוייר שיודה הנרצח שהרוצח פטור ממיתה כגון שנעשה טריפה והודה קודם שמת יהא נאמן לפטרו בהודאה אפילו נגד עדים וצ"ע.

ועיי' רש"י מכות ה,א דמהני הודאת בע"ד לפטור רוצח מחיוב מיתה כדין מודה בקנס וכבר הקשו תוס' (ד"ה דבעידנא) : "דזה לא מצינו, דאם כן כל חייבי מיתות בית דין יכול להודות ולפטור עצמו". ובדעת רש"י י"ל, שכתב דבריו רק לגבי רוצח וחיוב מיתה דרוצח אינו מפני חומרת האיסור אלא מדין נפש תחת נפש, אלא שיש להוסיף דרש"י ס"ל דאין זה תשלום כתשלום ממון, שכן מאי אהני ליה לנרצח, אלא דחשיב כקנס (ר"ל תשלומין שלא מן הדין) ושאני רוצח מכל חייבי מיתות. לשיטת רש"י מדוייקים דברי רבא, שנקט שם

באו שנים ואמרו בחד בשבתא הרג פלוני את הנפש והאו"ש (עדות יט, ב) העיר מדוע נקט רבא דוקא רציחה ולא מעשה אחר ולני"ל א"ש.

7. גואל הדם

ההלכה המחודשת של גואל הדם, שלא מצאנו כדוגמתה בכל התורה כולה, תתפרש לפי הצד הני"ל, שחיוב המיתה (או גלות) הוא כלפי הרוצח ומקרא כתוב: "ושפטו העדה בין גואל הדם ובין הרוצח".

8. שוגג

יעוי רש"י פרשת משפטים (כא, ד) עה"פ "וכי יזיד איש על רעהו", וכי יזיד – ולא שוגג, ומקור דבריו במכילתא. וצ"ב למה לי קרא למעט שוגג מאי שנא משאר ענשים שבתורה. ולני"ל א"ש דהואיל ורציחה חשיב כתשלום בעד נפשו שפיר שייך היה לחייב אף ברוצח בשוגג. וכהא דחובל בחברו דמשלם אף בשוגג.

ג. בעל דבר שאינו נוגע

ע"י לעיל פסק הרא"ש לענין קרובי נרצח וברמ"א שם. וע"ע בדברי המרדכי פי ז"ב אות תרצה, שהנרצח וקרוביו כשרים לעדות ועל פיו פסק הרמ"א. וי"ל דלא פליגי בני"ל ואף הרמ"א מודה שעיקר חיוב מיתה ברוצח הוא כלפי הנרצח אלא שס"ל שהואיל ואין שום תועלת לנרצח בחיוב מיתה לרוצח לכן אינו נחשב לבעל דבר לענין פסול עדות וכן קרובים אינם נפסלים כי אין מכאן כל נפ"מ לקרובם.³ אמנם אה"נ ייתכן ונחלקו בחקירה הני"ל גופא כפי שנראה שיש בה מחלוקת ראשונים מפורשת.

ד. מחלוקת נתה"מ והבית אפרים

ייתכן ונחלקו בחקירה זו בעל נתיבות המשפט והבית אפרים. ראה שו"ת בית אפרים חו"מ סי' יב שכתב בתוך דבריו:

אין זה (אמירת העדים שפלוני נהרג באותו יום) עיקר עדות רק שזה הרג נפש מישראל ומה איכפת לן אם הרג איש זה או איש אחר וכו'. וצ"ל דודאי קפדינן אם משקר בענין ההרוג, שזה גופה של עדות מיקרי,

³ ע"י – למשל – משי"כ הרב ז'ולטי במשנת יעבץ חחו"מ בהרחבה בשאלה האם בעל דבר שאין לו שייכות ממונית לתביעה מוגדר כבעל דבר.

שהחייב שמחייבין את זה על פי עדים אלו הוא מחמת שזה עשה מעשה בגופו של זה והרגו ומעשה החיוב הוא מחמת שהרג האיש הזה והוא הרוצח וכיון שההרוג הוא הסיבה של החיוב גם הוא מכלל העדות וכו' משא"כ בנרבע אין החיוב מחמת שחילל את הנרבע ברביעתו רק מכח שהוא רבע איש אחד יהיה מי שיהיה ואף דלגבי הריגה כן הוא דלא איכפת לן אם הרג את זה או את זה מ"מ בזה עיקר החיוב הוא לפי שנטל נפשו של זה והוי שפיר גופה של עדות וכו'.

ועי' נתה"מ סו"ס לג בקושיית התומים מ"ש קרובי נרצח שמעידים על הרוצח מקרובי שכיב מרע, שאינם מעידים על מתנתו (אף שרחוקים הם מהיורשים כמבואר לג, יד) וז"ל:

נראה לחלק, דבנרצח כשמעידין הקרובים על הרוצח שהרג אין צריך להזכיר בעדותן שם הנרצח כלל וכשמעידין פלוני הרג ישראל סגי ולא חשיב עדות זה על הנרצח כלל, משא"כ במתנת שכ"מ דצריכין להזכיר בעדותן שם השכ"מ שהוא נתן נכסיו שלא יהיו שלו בשעת מיתה וכו' הרי זה עדות על השכ"מ ממש וכו'.

וע"ש במשובב שהשיג: "...דאנן בשמא לא דייקינן ולא קפדינן אלא בתר טעמא אזלינן, ואם אין הענין נוגע לו לא מיפסלי קרוביו".

נראה שכונת נתה"מ, שחיוב המיתה אינו נוגע כלל לנרצח ולא קרוביו, הזכרת הי"ש' אינה אלא סימן. ועמד על כך הרב זוין ב'תוספת דברים' למאמרו 'משפט שיילוק לאור ההלכה', לאחר שהאריך בשיטתו שאין לאדם בעלות כלל על גופו, וז"ל:

ותמהני על גאון שכמותו ה"קצות" למה כתב כדברים האלה. הרי דברי ה"נתיבות" מובנים מאד. ודאי שאין השם קובע ולא השם גורם. אין השם אלא סימן להגוף וכוונת ה"נתיבות" ברורה. בנרצח אין גוף זה שנרצח נוגע להנידון. אין הבדל אם הרוצח הרג גוף זה של פלוני בן פלוני או גוף אחר. נוגע לנו רק שהרג אדם מישראל יהיה מי שיהיה. אבל בשכיב מרע הרי מוכרחים להעיד, שדוקא גוף זה של פלוני בן פלוני השכיב מרע הוא שציוה מה שציוה, שאם המצווה הוא מי שהוא אחר בטלה כל עדותם, שהרי הם מעידים על אלה הזוכים על פי הצוואה בנכסיו של אותו פלוני בן פלוני.

ומתוך כך מוסברת ביותר נקודה חדשה זו שהכנסנו לתוך הדברים : אין כאן קרובים כלל, שאין העדות על גוף זה של פלוני בן פלוני דוקא, אלא על אדם מישראל בכלל.

ה. ממון לזה ונפשות לזה

לדעת רבא (סנהדרין י,א) עדים שהעידו שפלוני בא על בת פלוני והוזמו נהרגין ומשלמין - ממון לזה ונפשות לזה, ר"ל ממון לבת,⁴ שרצו להפסידה כתובתה ונפשות לזה שאומר שבא עליה. ואילו רב אשי (כתובות ל,ב) ס"ל, שזר שאכל תרומה משלו וקרע שיראין של חברו פטור מתשלומין ופרש"י דס"ל לרב אשי דממון לזה ונפשות לזה נמי פטור מתשלומין. וע"ש שתוס' הקשו לפירושו ונקטו, דכל שאינו מתחייב מיתה בשביל אדם אלא לשמים חשיב מיתה ותשלומין לאחד וה"ה לאכילת תרומה וקריעת שיראין הוי מיתה ותשלומין לאחד. ובשם ר"ת כתבו "דרבא דוקא גבי עדים זוממים אית ליה דממון לזה ונפשות לזה חייב משום דבעינן שתתקיים הזמה כלפי כל אחד ומיהו ממון ונפשות בחד גברא פטור, כיון דמתקיים בו קצת הזמה אבל בעלמא מודה רבא דממון לזה ונפשות לזה פטור, דהא גדי סמוך לו ועבד כפות לו דתנן פטור ומוקמינן בפרק כיצד הרגל (ב"ק דף כב,ב ושם) בגדי דחד ועבדא דחד. " על כך כתב האבני נזר [אבה"ע ח"ב רפב,א (חי' כתובות)]:

ונראה לפענ"ד להטעים הדברים, דהא ודאי מיתה לשמים וממון לאדם אמרינן ב"י קלב"מ כמ"ש לעיל, וע"כ אפי' רצח אדם חשוב מיתה לשמים, דאיסור לא תרצח לשמים הוא כמ"ש הרמב"ן בפירוש התורה (שמות כ,ג). וז"ל:

בפסוק לא תרצח אמר הנה צויתך להודות שאני בורא הכל בלב ובמעשה כו' א"כ השמר לך פן תחבול מעשה ידי ותשפוך דם האדם אשר בראתי לכבודי להודות לי בכל אלה, וע"כ הוי מיתה לשמים, ודוקא בהזמה דכתיב כאשר זמם לעשות לאחיו דייקא הוי ממון לזה ונפשות לזה, ותירוץ ריב"א אינו מובן לי כלל דאטו אנן בתר מי שיוכל להרגו אזלינן דא"כ לא משכחת מיתה לזה דסוף סוף הב"ד מחייבים הכל רק למי נתחייב וברודף גם כן לא נתחייב אלא למי שרדף אחריו וה' יאיר עיני.

⁴ ע"י מהרש"א כתובות ל,ב לתוד"ה רב אשי.

וכל זה נקט אליבא דתוסי'. אבל הרשב"א (הו"ד בשטמ"ק), כתב כך:⁵

ואלא ודאי הא דהכא ומתניתין דבי"ק ל"ש כלל בפלוגתא דמיתה לזה ותשלומין לזה, דכל שחיוב נפשו לא בא לו מחמת הניזק אלא מחמת איסורו שעשה לשמים כמיתה ותשלומין לאחד דמי, לפי שאותו בעל הממון מחוייב בהריגתו ואין לך מי שמחוייב בו יותר מחברו⁶ והילכך כמיתה ותשלומין לאחד דמי, וה"נ כרת או מיתה מחמת איסור שעשה לשמים בא לו וכמיתה ותשלומין לאחד דמי, הא מיתה שבאה לו מחמת שהרג את חברו או שזמם להרוג את חברו בכי הא הוא דאמרינן מיתה לזה ותשלומין לזה חייב.⁷

מפורש בדברי הרשב"א, שחיוב מיתה בגין רציחה אינו חיוב לשמים כבשאר עברות אלא הרי זה חיוב לנרצח וכעין חיוב גזל וחיובי ממון לחברו. ועל פי הנ"ל (המתבאר בלבוש מרדכי), הרי זה תשלומין בעד נפשו של הנרצח. עוד נתבאר בדבריו דעדים זוממין, שזממו להרוג אדם, דחיוב מיתתם הוא לזה שזממו להרוג (נמצא שלרשב"א דברי חז"ל אודות ממון לזה ונפשות לזה, הדברים כפשוטם, חיוב כלפי אותו פלוני ולא רק חיוב בסיבת פלוני).

1. מחלוקת תנאים – נתכוון להרוג את זה והרג את זה

בסנהדרין ע"ט, א נחלקו חכמים ורבי שמעון

(סיפא דמתני' -) רבי שמעון אומר: אפילו נתכוון להרוג את זה והרג את זה - פטור.

גמרא. רבי שמעון אהייא? אילימא אסיפא - רבי שמעון פוטר מיבעי ליה! אלא ארישא: נתכוון להרוג את הבהמה והרג את האדם, לנכרי והרג את ישראל, לנפלים והרג את בן קיימא - פטור. הא נתכוון להרוג את זה והרג את זה - חייב. רבי שמעון אומר: אפילו נתכוון להרוג את זה והרג

⁵ הציטוט על פי מהדורת הרב הרש"ר.

⁶ יש לעיין בחיוב מיתת ביי"ד אי חשיב מצוה לכל ישראל או מצוה של בית הדין. יעוי"י ספר החינוך מ' סב, דבית דין העובר ואינו עושה משפט המכשפה (כשהיה בכוחו לעשות) עובר על לאו דמכשפה לא תחיה מלבד ביטול המצוה לעשות דין והשוה ללשון הרמב"ם סנהדרין י"ג, ונראה שדבריו הם מקור דברי החינוך. אמנם י"ל שבי"ד הם נציגי כלל ישראל ואכמ"ל.

⁷ ועיי' המשך דבריו בענין רודף ששיבר כלים, דמבואר בסנהדרין ע"ד, א דפטור על כליו של כל אדם הואיל וניתן להצילו בנפשו ומתחייב בנפשות לכל אדם וכדברי הגמ' ב"ק כ"ב, ב, בגדי דחד ועבדא דחד דפטור דכיון שניתן להצילו בנפשו הו"ל כמיתה וממון לבעל הגדי.

את זה פטור. פשיטא, קאי ראובן ושמעון, ואמר: אנא לראובן קא מיכוונא, לשמעון לא קא מיכוונא - היינו פלוגתייהו. אמר לחד מינייהו, מאי? אי נמי, כסבור ראובן ונמצא שמעון מאי? תא שמע: דתניא, רבי שמעון אומר: עד שיאמר לפלוני אני מתכוון".

מאי טעמא דרבי שמעון? - אמר קרא: (דברים יט) וארב לו וקם עליו - עד שיתכוון לו. ורבנן? - אמרי דבי רבי ינאי: פרט לזורק אבן לגו.

וצ"ב בשרש מחלוקתם. ושמא י"ל, שלדעת חכמים עיקר חיוב מיתה ברוצח הוא מחומר האיסור ולכן בנתכוון להרוג את זה והרג את זה שפיר חשיב מזיד ואילו ר"ש (בעקבות הפסוק) סובר שישוד חיוב מיתה ברוצח הוא מדין נפש תחת נפש ולכן בנתכוון להרוג את ראובן והרג את שמעון, כלפי שמעון לא מקרי מזיד.

אך יש לחזור ולעיין היטב בסוגיא זו וידוע שנחלקו בדעת הרמב"ם (חובל ומזיק ד,ה) אם פסק כחכמים או כר"ש ועי' בלבוש מרדכי כתובות טז.

ו. בית אהרן – שתי סיבות לחיוב רוצח

רבי אהרן כהן, בכמה מקומות בספרו בית אהרן עה"ת, האריך והפליא בנידון דידן (פרשת נח טו, עה"פ שופך דם האדם; פרשת בראשית ד, כ עה"פ כי איש הרגתי לפצעי; קונטרס אחרון סי' ח בעיקר אותות ח-יא). נביא מקצת מדבריו:

איתא במכילתא לא תרצח למה נאמר לפי שנאמר שופך דם האדם וכו'. וצריך טעם למה מביא הפסוק הנאמר בב"נ ולא דין עונש על רציחה "מכה איש ומת מות יומתי", וכן "ואיש כי יכה כל נפש אדם".

וי"ל שלחיוב מיתה ברוצח אי"צ לאזהרה דלא תרצח, והרוצח היה חייב מיתה מדין נפש תחת נפש וכמו עין תחת עין בחבלה (שתחילת דינו הוא עין ממש רק – התשלום – הוא כמו כופר לראשי אברים וכו'. וכאן אמרה תורה לא תקחו כופר לנפש רוצח ונשאר הדין של נפש תחת נפש.

לפי"ז, הציע הבית אהרן, שאזהרתו תהיה מלאו דלא יוסיף,⁸ דרציחה היא החבלה הגדולה ביותר, ועל כך חידש התנא במכילתא, דחיוב מיתה של רוצח

⁸ צ"ב, דא"כ הוי לה לאו דלא יוסיף, לאו הניתן לאזהרת מיתת ב"ד וא"כ כיצד החובל בחברו פחות משו"פ לוקה משום לאו זה?

אינו מדין נפש תחת נפש לבד, ורק מפני שיש איסור רציחה שהוא בין אדם למקום⁹ משום שיבצלם אלקים עשה את האדם ומטעם זה יש חיוב מיתה, והיינו דחיוב מיתה בא בצירוף שני הדברים ודבר אחד לבד אינו מחייב מיתה.

נפ"מ מהגדרה זו: הורג טריפה פטור ממיתה אף ששייך בו בצלם אלקים עשה ואפשר שיש בו איסור לא תרצח. וכן בב"נ שחייב מיתה אף בהורג טרפה.

בספר המצות לרמב"ם, במהדורות הדפוס מצוה רפט איתא: "הזהיר הדיין שלא להרוג נקי וזכאי והוא אמרו לא תרצח". וצ"ב, הרי לאו דלא תרצח אינו מיוחד לדיין? ואכן גירסא אחרת [עפ"י המקור הערבי (ראה מהדורת הרב שעוועל, ור"ש פרנקל)], שהזהירנו שלא להרוג קצנתו את קצנתו כו'.¹⁰

ובאר הבית אהרן, שמה שאין ממיתים הרוצח מדין נפש תחת נפש ומאזהרת לא יוסיף דחבלה, היינו משום שיש איסור רציחה – על בית הדין, מקרא דלא תרצח. ובלי לאו זה היה אפשר לדונו כדין חובל ואז לא היה כל חומר דיני נפשות והיה נדון כמו 'עין תחת עין'! לכן הדגיש הרמב"ם, שאף בי"ד הוזהרו שלא להרוג נקי וצדיק וזו תוספת שבאיסור לא תרצח על גבי לאו דלא יוסיף.¹¹

ח. תשלומין

בהגהות אשר"י (פי שור שנגח סי' ד) כתב:

ראובן שהרג את שמעון אע"פ שחייב מיתה משלם דמים ליורשין בלא לצאת ידי שמים אי נמי אי תפסי יורשין לא מפקינן מיניה.

ועיי קצוה"ח (תי,ד), דס"ל להגהות אשר"י דקרא דממעט (אם כופר יושת) עליו ולא על האדם היינו פטורא דכופר, דעליו בכופר כתיב, אבל דמים דלא

⁹ עיי בבית אהרן בקו"א חילוק בין דברות ראשונות לאחרונות בדבר זה!

¹⁰ יש להעיר מדברי הרמב"ם במנין המצות הקצר מ' רפט: "שלא להרוג נקי שנא' לא תרצח". וכבר כתב הגריפ"פ עונש עי, דאין לומר שלשון הרמב"ם בספר המצות ט"ס שכן הדברים מבוארים אף במנין הקצר. ועיי מנין המצות בתחילת ספר החינוך ובמהדורת הר"ח העליר.

ויש לעיין לפי"ז אי לאו דרציחה חשיב הותר מכללו אצל בי"ד, דלפי"ז ייתכן והלאו אינו שייך כלל כלפי מי שאינו נקי וצדיק. ועיי או"ש רציחה ב, ט שלאו דלא תרצח לא חשיב הותר מכללו אצל בי"ד כי לאחר גמ"ד חשיב כבר כהרוג, עיי ש.

¹¹ ועיי באור הגריפ"פ עונש עי' באור אחר בדברי הרמב"ם.

חיוב מיתה ברוצח

כתיב שם מחייב נמי באדם ואינו פטור מדמים אלא משום דקלב"מ. (והא דצריך קרא למעט מכופר, דקלב"מ אינו פוטר כופר כדאיתא בתוס' ב"ק ד,א). וכל זה שלא לדעת הרמב"ם (נזקי ממון י,יד ומ"מ שם), דס"ל דאין דמים לבן חורין.

ויש להעיר מדברי הלבוש מרדכי, ש(חקר אם) חיוב מיתה ברוצח הוא בגדר "תשלומין נפש הנרצח כמו דכתיב נפש בנפש או דהחיוב הוא על לאו דרציחה והוי כמו חילול שבת". ולצד הראשון צ"ב אם יש מקום לחייב תשלומי ממון מאחר וכבר מחוייב ב'תשלומין'.